

Дарина Андросова-Байда

ФЕНОМЕН ЖІНКИ-ІСТОРИКА 1920-х рр.: МЕХАНІЗМИ ТВОРЕННЯ НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Сьогодні навряд чи можна погодитися із тезою про те, що «жіноча» тема знаходиться на узбіччі українського історичного дискурсу. Зітхання Людмили Смоляр над сумною долею політично та соціально активних українських жінок, які «є майже невідомою частиною нашого історичного та культурного досвіду»¹, на щастя, втратили свою актуальність.

В той же час, її робота «Минуле заради майбутнього» (1998), присвячена історії розвитку жіночого руху Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст., й досі залишається чи не єдиною спробою експлікації узагальненого «жіночого досвіду». В інших випадках «жіночість» історичних та історіографічних сюжетів проявляється переважно або у виведенні на сцену «нових» персонажів українського історичного/історіографічного процесу, або у зануренні дослідницької уваги в глибини подієвих перепетій життя конкретної героїні.

Тема жінки-історика не стала виключенням. Сьогодні вже не викликає сумніву факт існування «жіночого дискурсу» в українській історичній науці 1920-х рр.. Стараннями вітчизняних історіографів реконструйовані життєві та творчі шляхи багатьох представниць історичної науки означеного періоду: Наталії Полонської-Василенко², Катерини Грушевської³, Наталії Мірзи-Авак'янц⁴, Ольги Багалій-Татарінової⁵, Катерини Лазаревської⁶, Оксани Степанишиної⁷, Ольги Водолажченко⁸.

Втім, констатація ролі кожної з них у розвитку української історичної науки⁹ не наближає дослідників до осмислення місця жінки-історика у вітчизняному історіографічному процесі та визначення факторів, які зробили можливим її прихід та подальшу асиміляцію у межах наукової корпорації.

Унікальність жінки-історика 1920-х рр. пов'язана із тим, що вона практично створює новий для української соціокультурної традиції образ «жінки-науковця». Його особливістю є значне

розширення життєвого простору жінки, вихід за рамки традиційного трикутника «чоловік-дім-родина». Таким чином, представниці історичної науки означеного періоду займаються нічим іншим, як *творенням нової ідентичності*.

Щодо самого поняття «ідентичність», то моду на нього відкриває у середині ХХ ст. австрійський психолог Е.Еріксон. Основні засади своєї теорії він вперше виклав у роботі «Дитинство та суспільство» («Childhood and Society») у 1950 році.¹⁰

Будучи прихильником психоаналітичної теорії З.Фрейда¹¹, Е.Еріксон погоджувався із наявністю певних вікових періодів, які визначають напрямки розвитку особистості. Але це не завадило йому розставити нові акценти серед найвпливовіших факторів *формування образу себе* – саме так фрейдівська психосексуальна модель трансформується у нову, психосоціальну концепцію Еріксона. Зокрема, легітимізується вплив зовнішнього середовища на процеси самоідентифікації особистості. Визначальним чинником розвитку індивіда поряд із генетичними задатками виступає спілкування із «значущими іншими», коло яких із часом розширюється, спрямовуючи напрямки формування особистості у певне соціальне русло.

Необхідно зазначити, що усвідомлення ролі «культурно-соціального фону» актуалізувало нові напрямки у дослідженні формування творчої особистості і мало потужний вплив на становлення моделей дослідження життєвих шляхів діячів науки, культури та мистецтва.

Наступний етап розвитку даного концепту був пов'язаний із спробами його емпіричного обґрунтування. В результаті були виділені чотири сфери життя, вплив яких є визначальним для формування ідентичності, а саме: 1). Вибір професії та способу професійної самореалізації; 2). Прийняття та переоцінка релігійних та моральних переконань; 3). Вироблення політичних поглядів; 4). Прийняття набору соціальних ролей, в тому числі статевих, та очікувань стосовно шлюбу та батьківства.

Розвиток жіночих студій призводить до появи досліджень особливостей самоідентифікації жінок. Започатковує таку традицію Карен Хорні, яка першою не тільки заперечила фрейдівську тезу про те, що особистісні відмінності чоловіків та жінок обумовлені анатомічними відмінностями, але й довела

наявність потреби жінки у самореалізації.¹²

В цьому ключі, дослідження професійної самоідентифікації жінки-історика 1920-30-х рр. можна позиціонувати як засіб вивчення процесу «розмивання» меж між чоловічими та жіночими соціальними ролями в українській соціокультурній традиції із розширенням діапазону можливостей жіночої самореалізації. Методологічно такий аналіз базується на використанні соціокультурного підходу у вивченні ідентичності.¹³

Основна ідея даного підходу полягає у запереченні класичної тези про те, що «ідентичність є феномен, який виникає з діалектичного взаємозв'язку індивіда і суспільства»¹⁴ та заклику до аналізу ідентичності з позицій розрізнення *індивідуальної, соціальної та культурної* компоненти¹⁵.

Культурна компонента визначається як важлива сполучна ланка поміж особистісною та соціальною складовими ідентичності. З одного боку, вона є своєрідним підґрунтям для вироблення загальних характеристик соціальних груп, з іншого, – фундаментом для розвитку особистості та її участі у певних ідентифікаційних практиках.

Культура, як сукупність значень, цінностей і норм бере участь у виробленні ідентичностей, легітимізуючи та репрезентуючи їх у суспільному середовищі. Завдяки їй формується ментальність людей відносно того, що вважати достеменним, вірним, справедливим, важливим, корисним, «своїм», а що – ілюзорним, неправдивим, несправедливим, неважливим, некорисним, «чужим». У результаті виникає так звана «культурна ментальність» (термін П.Сорокіна), яка охоплює, по-перше, внутрішню сторону людського досвіду («сферу розуму, цінності, сенсу»), а по-друге, - його зовнішню, поведінкову форму.¹⁶

Важливо усвідомлювати, що *свобода* самоідентифікації є лише *ілюзією*, оскільки творення образу «Я» відбувається в умовах обмеженості репертуару «припустимих» тілесних презентацій. Тому дослідження ідентичностей жінки-історика 1920-х рр. вимагає аналізу макросоціальних факторів, завдяки яким стає можливим не тільки професіоналізація жінки, але й її утвердження в інтелектуальному середовищі. До кола таких факторів можна віднести тенденцію до індивідуалізації¹⁷ як технології вироблення нового образу «радянської жінки».

Період 1920-х рр. ставить жінку на абсолютно нову ідеологічну позицію. Офіційний дискурс прописує нові соціальні ролі жінок, ідеологія намагається поставити її на одну ступінь із чоловіком в усіх сферах соціального буття, долаючи багатомісцеві стандарти «жіночого місця» у соціальних відносинах.

Теоретичні аспекти «гендерного повороту» цього періоду потребують спеціального аналізу. Наразі маємо роботу Т.Дашкової, присвячену трансформації жіночих образів у радянських періодичних виданнях 1920–1930-х рр.¹⁸, а також дослідження А.Бородіної та Д.Бородіна про ідеологічні засади формування образу ідеальної радянської жінки.¹⁹ Вагомим недоліком даних робіт є уникання теми багатовекторності соціокультурних процесів, зосередження уваги на «офіційному» дискурсі як єдиному виробнику соціокультурних ідентичностей.

Зазвичай, коло макросоціальних факторів розглядається на рівні масової культури та ідеології. Натомість, соціокультурну ситуацію в Україні 1920-х рр. можна визначити як *«існування культури в культурі»* (української в радянській – неформальної в офіційній).

1920-ті рр. в історії української історичної науки традиційно вважаються «золотим віком», періодом національного відродження, культурного мікроренесансу.

Аналізуючи зміст політики радянської влади, а також особливості форм і методів її реалізації стосовно української культури та науки, С.Водотика виділяє три періоди в процесі розвитку української історичної науки 1920-х рр.:

Перший період (1921–1925 рр.), який дослідник характеризує як час «перегрупування сил» та «вирівнювання лінії фронту»²⁰, позначився проголошенням та здійсненням українізації, допущенням певного плюралізму в культурі та в науці у синтезі із політизацією суспільної свідомості.

Другий період (1926–1928 рр.), через посилення контролю над УСРР та національно-культурним відродженням, відзначений гальмуванням українізації, наступом на українську історіографію та посилене створення українського радянського суспільствознавства.

Третій період (1928 – середина 1930-х рр.), на думку С.Водотики, пов'язаний із зміцненням радянського тоталітаризму.

Характерними рисами цього періоду стали укріплення осередків радянського суспільствознавства, погром української історичної науки, політизація соціально-гуманітарного знання та утвердження тотального контролю над історіографією.²¹

Таким чином, досліджуючи культурну компоненту ідентичності представниці історичної науки 1920-х рр., необхідно брати до уваги наявність принаймні двох течій соціокультурного процесу: 1) «офіційної» радянської, яка характеризувалася процесом активної культурно-ідеологічної індоктринізації; 2) «маргінальної», репрезентованої рухом культурно-інтелектуального опору національно свідомої частки наукового співтовариства.

До числа ментальних маркерів «старої» української наукової інтелігенції сучасні дослідники відносять високий рівень освіти та культури, лібералізм, неприйняття як революційного, так і проімперського світогляду.²² У сукупності ці маркери склали своєрідну «професорську культуру» наукового співтовариства.

Г.Касьянов, досліджуючи долю української інтелігенції в зазначений період, дійшов висновку, що в соціальному обличчі науковців УСРР 1920-х рр., порівняно із дореволюційним часом принципових змін не відбулося, і тому цілком природньо, що вони за своїм складом, морально-політичними цінностями і світоглядом не могли вписатися у радянські реалії.²³ В подальшому це призвело до нівелювання «старої» професорської культури. До основних чинників цього можна віднести радикальні зміни у суспільстві, обумовлені агресивною політикою комуністичної влади, та зміни у соціальному складі самих науковців.²⁴ Її місце займає нова, прополітично налаштована субкультура – «червона професура», яка належала до «нової» радянської культурної традиції.²⁵

Особливої уваги заслуговує також аналіз можливостей реалізації професійних стратегій жінки (наявність навчальних установ, відсутність статевої заборони у вакансіях, підтримка чоловіків-«метрів» вітчизняної історичної науки).

В цьому ключі відзначимо, що у світлі тенденцій соціокультурного життя в Україні другої половини XIX – початку XX ст., феномен жінки-історика 1920-х рр. постає результатом першої хвилі жіночого руху.

Основні завдання, які ставили перед собою активістки жіночого руху в цей період, відобразилася у самій його назві –

емансипаційний, оскільки включали такі моменти, як досягнення жінкою мінімального чоловічого набору свобод – права на освіту та працю, а також виборчого права.

Можливість надбання вищої освіти в означений період є яскравою ілюстрацією до процесу подолання життєвого укладу за принципом «розділення сфер впливу», утвердження нових позицій, які проголошують відкритість кордонів. Цікаво, що К.Кобченко, аналізуючи мотиваційну складову рішення про необхідність отримання вищої освіти жінкою на початку ХХ ст., серед основних чинників відзначає бажання досягти рівня професійної підготовки, достатньої для майбутньої трудової діяльності.²⁶

Досягнення ідентичності символізується формуванням особливого соціокультурного простору – так званого «культурного світу» особистості – який характеризується гармонійним поєднанням ціннісних паттернів та переконань людини з її зовнішніми презентаціями.

Досвід опису культурного світу представника певної інтелектуальної субкультури належить польському досліднику В.Щукіну. У статті «Культурный мир русского западника»²⁷ він не тільки описує особливості організації життєвого простору людиною – адептом певної культурної течії, але й розкриває механізми взаємодії особистісних якостей та зовнішніх культурних впливів. Велику увагу автор приділяє також проблемі протиставлень між представниками різних культурних течій.

Для нашого дослідження цей аспект набуває особливого значення. Це пов'язано із тим, що перебування на «чоловічому полі» (яскравим прикладом якого є наукове співтовариство), вимагає від жінки прийняття нових правил, згідно яких вона має поєднувати у собі елементи жіночності з проявами маскулітності, виконуючи роль гідного представника наукової корпорації. Адже, як зазначають Дж. Баррі та С.Фліттерман-Льюїс, жінка, яка професіоналізується у чоловічій сфері, є зеркальним відображенням чоловіка.²⁸ Зокрема, аналізуючи можливості жінки-художника, вони доходять висновку про те, що вона є тільки однією з ілюстрацій «жінки в патріархатному суспільстві», оскільки художник є архетипом своєї – чоловічої статі.

Вплив «професійних архетипів» проявляється і в самих назвах

професій, створюючи тим самим, мовну асиметрію у номінації жінок.²⁹ Яскравою ілюстрацією такої асиметрії є, на нашу думку, і номінація «жінка-історик».

Індивідуальна компонента ідентичності розглядається як відображення особистісних рис людини.

Серед психологічних якостей жінки науковця сучасні гендерологи визначають амбіційність, активну життєву позицію, екстраверсійність, наполегливість, високий рівень комунікативних навичок, креативність. На думку В.Експорт, саме ці якості дозволяють жінці отримати доступ до систем чоловічих взаємовідносин (до них дослідниця відносить політичний, науковий та мистецький простори)³⁰.

Соціальна складова ідентичності визначається як така, що формується у періоди первинної та вторинної соціалізації особистості під впливом численних соціальних мікро- та макроструктур, при цьому знаковими визначаються впливи «значущих інших».

На етапі первинної соціалізації роль «значущих інших» найчастіше виконують батьки. Важливо зауважити, що дитина не тільки навчається ролям та настановам батьків, але й емоційно приймає їх, тобто інтерналізує ці ролі та настанови, робить їх «своїми». Тому у ході дослідження ідентичності жінки-історика 1920-х рр. особливого значення набуває аналіз форм «культурно-освітнього капіталу», який впливає на визначення соціальної позиції людини – так званого «габітусу».

Автором поняття «габітус» є французький соціолог П'єр Бурдьє. Він використовує його для визначення сукупності соціальних диспозицій, які визначають місце людини в суспільстві та культурі,³¹ наголошуючи при цьому на величезній ролі культурно-освітнього капіталу, який не тільки впливає на соціальний статус людини, але й дозволяє їй досягати нових висот завдяки соціальним зв'язкам та «кредиту довіри в локальному суспільстві».³²

Культурно-освітній капітал, який робить можливим прихід жінки у світ професійної науки, повинен мати такі складові: відповідна освіта, налагоджені зв'язки з представниками наукового співтовариства, можливість отримання протекції, знання норм «корпоративної культури». З огляду на це, логічно припустити,

що першими серед жінок право доступу до наукової корпорації отримують представниці наукових династій – в даному випадку доньки професійних істориків (К.М.Грушевська, О.Д.Багалій-Татарінова, К.О.Лазаревська).

Вплив культурно-освітнього капіталу на обрання стратегій самореалізації найкраще прослідковується на прикладі дітей видатного українського історика Олександра Лазаревського. Показово, що всі його діти (Ганна, Борис, Гліб, Катерина) знайшли своє місце в інтелектуальному просторі української культури, відзначилися активною життєвою позицією.

Сини Борис (1871–1936) та Гліб (1877–1949) пов'язали своє життя з літературою (Борис став письменником, а Гліб – літературознавцем).³³

Старша донька, Ганна (1867–1954), обравши шлях освітницької діяльності, стала засновником Конотопської «Просвіти», директором жіночої прогімназії м.Конотоп.³⁴ Наймолодша дитина, Катерина, як вже зазначалося, увійшла до когорти жінок – представниць української історичної науки 1920-х рр.

На нашу думку, великий інтерес при дослідженні професійної самоідентифікації представниці історичної науки представляє також класифікація жіночих ідентичностей, розроблена американським психологом Руфеллен Джосельсон (R.Josselson). Як відзначає Анжела Келлог (Angela Kellogg), Р.Джосельсон однією з перших звернула увагу на те, що фрейдівська та еріксоновська теорії удостоюють дослідницькою увагою лишень чоловічу ідентичність, натомість жіноча сутність ними повністю ігнорується.³⁵

Адаптуючи теорію ідентичності Еріксона до завдань свого дослідження («розглянути жіночу ідентичність у жіночих термінах»³⁶), Р.Джосельсон виділяє визначену, досягнуту та поплутнену ідентичність.³⁷ На наш погляд, застосування даної класифікації в нашому дослідженні дозволить відповісти на деякі питання стосовно професійної самоідентифікації репрезентанток.

Отже, *визначена ідентичність* характеризується наслідуванням жінкою родинних життєвих проєктів, мінімальною активністю у побудові власної життєвої стратегії. Цей тип самоідентифікації часто характеризує свого носія як слабку та пасивну особистість і

при умові усвідомлення проживання «не свого» життя може стати причиною розчарування. В подібних випадках цілком можлива зміна типу ідентичності на поплутнену (нижче ми проілюструємо цей тип на прикладі О.Багалій-Татарінової).

Втім, за умови гармонійного поєднання соціокультурних передумов (маємо на увазі наявний культурно-освітній капітал) та особистих настанов, подібний тип ідентифікації гарантує успішність жінки в обраній сфері діяльності.

Серед жінок-істориків подібний тип ідентичності реалізують представниці династій професійних істориків – Катерина Лазаревська та Катерина Грушевська.

Для К.Грушевської провідником у світ професійної науки став батько. Цікаво, що пізніше, М.С.Грушевській зізнається доньці, що його рішення прилучити Катерину до наукової діяльності було обумовлене передусім бажанням забезпечити їй «фах і кусник хліба».³⁸ Тим більше він радів тому, що цей в принципі вимушений крок став поштовхом до розкриття багатогранних талантів доньки: «ти і насправду починаєш науку двигати – так як я навіть і не надіявся, і справді з моїх маленьких завязків дослідів примітивної культури і соціології під твоєю рукою – дай Боже – виросте справжня нова українська дисципліна».³⁹

Втім, усвідомлення необхідності для сучасної жінки мати власне джерело прибутку, спонукало М.С.Грушевського до активних заходів у справах улаштування до історичних установ, які знаходилися під його керівництвом й інших знайомих жінок.

О.Юркова до числа таких протезе відносить Марію Жуковську⁴⁰ та Людмилу Шевченко⁴¹. Обидві жінки хоча й займали посади у Науково-дослідній кафедрі історії України, але займалися переважно організаційними моментами, тобто виконували роль технічного персоналу.

Що стосується К.Лазаревської, то вона досить рано усвідомила власний інтерес до історичної науки та бажання наслідувати справу батька – Олександра Лазаревського. Про це, зокрема, свідчать записи дівочого щоденника Катерини Олександрівни⁴², в яких чітко прослідковуються етапи становлення інтересу до історичної науки.

Досягнута ідентичність, згідно концепції Р.Джосельсон, спостерігається у жінок, які сформували власну ідентичність

шляхом випробування різних сценаріїв самопрезентації. Цим шляхом крокували жінки, позбавлені початкового соціального капіталу, необхідного для вдалого старту – Наталія Полонська-Василенко, Наталія Мірза-Авакянц, Ольга Водолажченко, Оксана Степанишина.

Як вже відзначалося, для деяких репрезентанток прихід в історичну науку був обумовлений їх приналежністю до «професорських домів» – родин професійних істориків (О.Лазаревського, М.Грушевського, Д.Багалія). Природно, що за умови «батьківського благословіння» вони могли розраховувати на *протекцію*, яка була гарантією успішності проекту дебютного виходу жінки на «професійну сцену». Показовим є те, що жінки – «непрофесорські» доньки, не маючи такого «трампліну», все одно намагалися отримати чоловічу протекцію. Це дозволяє зробити висновок про те, що на початковому етапі соціалізації жінки у науковому товаристві, вона потребує підтримки чоловіка – авторитетної постаті в науковому співтоваристві.

Цікаво, що подібна закономірність прослідковується і в інших сферах «чоловічого впливу», зокрема у мистецтві. Американська дослідниця Л.Нохлін (L.Noehlin), звертаючись до питання відсутності в історії світового мистецтва постаті «жінки – великого художника», задається питанням можливостей жіночої професіоналізації в даному напрямку. І зіштовхується з подібною до описаної нами тенденції, адже «майже всі художниці були або доньками художників, або (та) мали тісні особисті відносини з... чоловіками-художниками».⁴³

Виходячи з цього, Л.Нохлін робить висновок про те, що досконалість та успіх жінки в мистецтві не можна *навіть* порівнювати із досконалістю та успіхом чоловіка, оскільки *інституціонально* вона обмежена в праві повноправного членства в «мистецькій братії» *незалежно* від «масштабів її так званого таланту та обдарованості».⁴⁴

У класичну схему «потрапляння» жінки у замкнуту систему інтелектуальної еліти – чоловічого наукового співтовариства, цілком вписується фрагмент наукової біографії однієї з найталановитіших учениць київської школи М.С.Грушевського – Оксани Михайлівни Степанишиної. Залучення О.М.Степанишиної до участі у діяльності науково-дослідної кафедри історії України

відбулося завдяки протекції О.Ю.Гермайзе, який в 1924 р. рекомендував її, охарактеризувавши як «цілком придатну і корисну для наукової роботи».⁴⁵ На думку О.Юркової, знайомство між двома істориками відбулося у І трудовій школі ім. Шевченка, де Оксана Михайлівна з 1921 р. викладала курс історії України, а професор Гермайзе – курс суспільствознавства.⁴⁶ Як зазначає дослідниця, вже у 1923 р. О.Степанишина почала працювати в архівному семінарі О.Ю.Гермайзе над темою з історії соціально-економічних взаємовідносин у маєтностях Браницьких.⁴⁷ Показово, що промоційна робота Оксани Михайлівни, якою, до речі, керував проф. Гермайзе, була присвячена дослідженням господарства Браницьких на Київщині у ХІХ ст.⁴⁸

Стратегію *отримання перепустки* у світ професійної історичної науки за умови відсутності «батьківської протекції» можна відстежити також на прикладі Н.Полонської, Н.Мірзи-Авакянц та О.Водолажченко які реалізують її шляхом отримання права на викладацьку діяльність.

Окремої уваги заслуговує той факт, що самі жінки-історики, якщо була така необхідність, активно допомагали своїм знайомим-жінкам отримати необхідну протекцію. Особливо, якщо справа стосувалася отримання певної вакансії, закритої для «сторонніх» осіб. Цікаво, що задля цього організовувалися цілі «групи підтримки», які склалися з декількох жінок, кожна з яких могла задіяти свої особисті впливи та зв'язки.

Процес організації однієї з таких «груп підтримки» висвітлюється у листі Н.Ю.Мірзи-Авакянц до М.М.Грінченко від 17 липня 1927 р.,⁴⁹ в якому Наталія Юстівна звертається до Марії Миколаївни із проханням допомогти у справі отримання протекції для своєї знайомої, М.В. Дорошенко, яка «пережила тяжку драму в особистому житті і опинилась без служби і без всяких засобів до існування».⁵⁰ Необхідність протекції обумовлена тим, що вакансія, яку може отримати М.В.Дорошенко, потребує рекомендації двох академіків: «От за цими рекомендаціями я і звертаюсь до Вас, бо Ви всіх знаєте і попрохати допомогти М.В. [Дорошенко] Вам буде легко».⁵¹ Вона також повідомляє М.М.Грінченко, що з свого боку «написала листа Ст.П. Пастернакові»⁵², а ось до М.П.Юркевич не звертається, бо точно знає, що її немає у Києві.⁵³

Свою активну участь у цій справі Наталія Юстівна пояснює складним становищем своєї знайомої: «Бувають у людей критичні моменти в житті, в які їм необхідна допомога, або вони гинуть. Боюся, дорога Маріє Миколаївно, що у М.В. [Дорошенко] саме такий момент, а тому не можу стати осторонь, а звертаюсь до всіх, кого знаю, прохаючи допомоги».⁵⁴

На нашу думку таке співчуття не в останню чергу обумовлене усвідомленням нестійкості свого власного положення. Бо ж сама Н.Ю.Мірза-Авакянц не раз опинялася у складних життєвих ситуаціях через ті самі драми в особистому житті.

Відсутність «родинних зв'язків» в науковому товаристві призводить до появи комплексу неповноцінності, симптоматика якого виявляється у постійній потребі «офіційного» визнання. Жінка-історик готова поступатися не тільки методологічними, але й світоглядними позиціями, кардинально змінюючи контексти своїх наукових студій (так, адаптація Н.Д.Полонської та Н.Ю.Мірзи-Авак'янц до вимог тогочасного наукового співтовариства супроводжувалося зміною ідеологічних засад досліджень, відмовою від «загальноросійської» історії на користь історії «української»).

Що стосується *поплутненої ідентичності*, то під нею Р.Джосельсон розуміє відсутність спроб формування самостійного погляду (а, відтак і власної життєвої позиції). Жінки із подібним типом ідентичності воліють просто плисти за течією, уникаючи необхідності презентацій своєї унікальності.

Подібний тип самоідентифікації, на нашу думку, найяскравіше репрезентує Ольга Багалій-Татарінова. Донька визначного історика, академіка Дмитра Івановича Багалія, його активна помічниця та секретар, вона вже в зрілому віці із жалем зазначить, що 13 років свого життя (з 1920 по 1933 рр.)⁵⁵ віддала справі, яка навряд чи могла принести їй задоволення.

У листі до колеги та подруги Наталії Полонської-Василенко від 24 лютого 1934 р., вона зізнається, що у неї ніколи не було «уверенности в себе как в историке»⁵⁶. Саме тому, за словами О.Багалій (від другої частини свого прізвища вона відмовилася ще у 1930 р.⁵⁷), весь цей час вона поєднувала наукову діяльність із працею по «лінії бібліотечно-бібліографічній», хоча й мала фінансову можливість при житті батька працювати в одному

(історичному) напрямку.⁵⁸ Безпорадний тон письма наскрізь пройнятий смутком і болем, який переживає його авторка.

Взаємовідносини між двома жінками-істориками – Наталією Полонською-Василенко та Ольгою Багалій-Татаріною – вже ставали об'єктом дослідницької уваги вітчизняних історіографів. Стараннями Олени Богдашиної та Ігоря Верби був опублікований комплекс листів Н.Д.Полонської-Василенко до О.Д. Багалій-Татаріної⁵⁹, які зберігаються в особистому архіві родини Багаліїв в м.Харківі і охоплюють період з лютого 1932 р. до червня 1941 р..⁶⁰ Автори не тільки висунули власну версію щодо часу знайомства та встановлення дружніх стосунків між двома жінками, але й виокремили декілька періодів в історії їхніх взаємин.

Що стосується листів Ольги Багалій-Татаріної до Полонської-Василенко, то вони зберігаються в особовому фонді М.П.Василенка (Ф.542.) – другого чоловіка Наталії Дмитрівни – в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ).

48 листів охоплюють період з червня 1926 р. до липня 1940 р.. Написані в теплому дружньому тоні, вони є яскравим прикладом так званого *дружнього листування* (термін Н.Белунової)⁶¹, оскільки мають характерні для цього епістолярного жанру особливості. Вражає відвертість, політематичність листів, а також відчуття адресату. Так, вагомою підтримкою для Ольги Дмитрівни у нелегкий час поневірення у своїх наукових здібностях та досягненнях, стали слова Н.Полонської-Василенко про те, що в розмовах Д.І. Багалій про доньку «...всегда чувствовалась не только любовь отца или гордость, но именно дружеское чувство сотоварища по работе».⁶²

Початок тридцятих років став кризовим у житті дослідниці. Для Ольги Дмитрівни центром життя завжди було родинне коло, тим тяжчою стала втрата батьків. Симптоматично, що смерть батьків стала причиною рефлексій над темою смерті. Стонлена від складнощів життя, від незадоволеності своїм положенням, відчуваючи «сильный упадок сил, усталость сердца», Ольга Багалій задається питаннями про те, як *потрібно* вмирати. І, як це не сумно, знаходить відповідь: «... я пришла к выводу, что так и нужно умирать, как умерли мои родители – на посту, на ходу».⁶³

Можна було б припустити, що занепадницькі настрої Ольги Дмитрівни, низька оцінка своєї наукової діяльності, пов'язані в першу чергу із важким для кожної людини періодом переживання втрати близької людини. Але уважне прочитання листів дослідниці до Наталії Полонської-Василенко призводить зовсім до інших висновків.

О.Багалій часто описує свої наукові студії як заважку для себе боротьбу («бьюсь над экономикой военных поселений», «надо разобраться в этом трудном вопросе»), поразки в якій привносять почуття сорому. Так, у листі від 31 травня 1931 р. вона зізнається: «Насчет плана и вообще моей работы в комиссии (йдеться про роботу в Комісії для виучування соціально-економічної історії України XVIII-XIX ст. в зв'язку з історією революційної боротьби, в якій О.Багалій-Татарінова була нештатним співробітником. – Авт.): мне очень совестно, что я так мало в ней работаю. За эту зиму моя работа... почти не подвинулась».⁶⁴

Всі ці наукові зусилля, результати яких жінка резюмує у вкрай зневажливому тоні («мои статейки», «мои маленькие планы») в поєднанні із активною діяльністю в інших сферах («много работы по библиотеке и разных заседаний, работать дома почти не успеваю») викликають перманентнену втому, «состояние анабиоза».

З часом до нестабільного емоційного стану додаються серйозні проблеми зі здоров'ям та фінансова криза через обмежену працездатність. Роки особистих втрат та інших психологічних травм, за зізнанням самої О.Багалій, підкосив її сили. Так, у листі від 16 жовтня 1934 р.⁶⁵ жінка скаржиться Н.Д.Полонській-Василенко на цілий ряд симптомів («бессонница, навязчивые мысли, раздражительность, чувство беспомощности»⁶⁶), які, на її думку, є яскравим свідченням того, що вона не даремно відчуває себе «поврежденным... организмом и личностью».

Кризи у пошуку власної ідентичності Р.Джосельсон прописує через поняття *«мораторію»* - непевних станів, коли жінка бажає сформувати образ себе, проте знаходиться в пошуку кращих стратегій самопрезентації.⁶⁷ Для представниць української історичної науки стани мораторію найчастіше були пов'язані з умовами, які диктувала тогочасна соціально-політична ситуація.

В цьому ключі відзначаємо, що часто причинами змін методологічних позицій представниць української історичної науки ставали позанаукові фактори. До їх числа відносимо:

- політичні – до цього кола факторів відносимо швидке згортання українізації у другій половині 1920-х рр., а також необхідність пристосування до «офіційної» методологічної моделі наукової праці, яка базувалася на принципах марксизму;

- соціальні – невизначеність соціального статусу жінки-історика вимагала від неї неабиякої пластичності у дослідницьких позиціях, оскільки їх невідповідність очікуванням «офіційної» науки могла коштувати місця роботи в науковій установі, стати причиною припинення наукової кар'єри;

- особисті – проблеми у приватному житті (стан здоров'я, розлучення та інш.) часто ставали причинами перерв у дослідницькій діяльності жінок-істориків.

До особливостей наукової діяльності жінки-історика 1920-х рр. слід віднести *перервність*, оскільки дуже часто через різні життєві обставини (стан здоров'я, скрутне матеріальне становище, яке вимагало відсунення на другий план наукових інтересів, перепетії особистого життя), репрезентантки були змушені на довгий час відмовлятися від наукових студій. Саме ці періоди вимушеної відмови від наукової творчості можна розглядати як періоди мораторію.

---

¹ Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст.. Сторінки історії. – Одеса, 1998. – С. 8.

² Верба І. Життя і творчість Н.Д.Полонської-Василенко (1884–1973). – К., 2000; його ж. Н.Д.Полонська-Василенко // Київська старовина. – 1995. – №5; його ж. Н.Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху // УІЖ. – 1993. – №7–8; Верба І.В., Овчаренко П.Д., Рубльов О.С. Н.Д.Полонська-Василенко: історико-біографічний нарис життя і діяльності // Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія Наук. – К., 1993; Ульяновський В. Наталія Полонська-Василенко: штрихи до портрета // Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т.1. – К., 1992; Винар Л. Матеріали до біографії Наталії Полонської-Василенко // УІ. – 1983.– Ч.2–3; Мазур І.Д., Водотика С.Г. Н.Д.Полонська-Василенко як історик Запоріжжя // Шляхи розвитку слов'янських народів. – К.,1992. – Вип.2/3.

³ Матяш І. Б. Катерина Грушевська: життя і діяльність – К., 2004; Горинь В.І. Катерина Грушевська (1900–1943) Що стояла на сторожі «огню в світогляді

українського народу». – Львів, 2000; Матяш І.Б. Катерина Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви. – К., 1997; її ж. Думознавчі студії Катерини Грушевської // Родовід. – 1997. – №15; Її ж. *Circiculum vitae* Катерини Грушевської // Пам'ять століть. – 1997. – №3; Малик Я. Катерина Грушевська. – Львів, 1991.

⁴ Верба І.В. Історик Н.Ю.Мірза-Авакянц // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий наук. зб.– Вип.4. – Студії на пошану Руслана Пирога. – К., 2001; Супруненко О. Доля історика // Козацькі старожитності Полтавщини: Зб. наук. праць. – Полтава, 1994. – Вип.2; Водотика С.Г. Професор Київського університету Н.Ю.Мірза-Авакянц // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті: Матеріали Республіканської наук.–практ. конф., Київ, 20–21 жовтня 1992 р. – К., 1993.

⁵Березюк Н. О. Д. Багалій-Татарінова: сторінки біографії // Студії з архівної справи та документознавства. – 2002. – Т.8; Богдашина О.М., Кравченко В.В.Багалій-Татарінова Ольга Дмитрівна // Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. – Вип. 1. (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999.

⁶ Воронов В.І. Родина Лазаревських у контексті вітчизняного історико-культурного процесу / Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки: Міжвуз.зб.наук.праць. – Дніпропетровськ, 2000; його ж. Науковий доробок О.М.Лазаревського в галузі археографії, джерелознавства та історіографії / Дис...канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1996.

⁷ Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.Грушевського (1924–1930 рр.).– К.,1999; Юркова О. Київська історична школа М.С.Грушевського: долі науковців // [http:// memorial.kiev.ua/zhurnal/pdf/01-02_1998/263.pdf](http://memorial.kiev.ua/zhurnal/pdf/01-02_1998/263.pdf).

⁸ Матяш І. Ольга Гаврилівна Водолажченко // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. – Вип.1. (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999; Її ж. Матяш І. О.Г.Водолажченко – історик, архівіст... ворог народу // Матяш І.Б. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси. – К., 2001.

⁹ Богдашина О.М.Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І.Багалія. – Х., 1994; Матяш І. Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. – К., 1999; Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.Грушевського (1924–1930 рр.).– К.,1999; Матяш І. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х рр. – К., 2000

¹⁰ Эриксон Э.Г. Детство и общество / Пер. с англ. – СПб., 2000.

¹¹ Ідентифікація у межах фрейдівської психоаналітичної теорії розглядалася як форма емоційного зв'язку. При цьому виокремлювалися два види ідентифікації, а саме: тотальна (емоційний зв'язок дитини із матір'ю) та парціальна (пов'язана із ревнощами дитини до батька, бажанням зайняти його місце, яке, через острах кари, трансформується у прагнення копіювати особливості батьківської поведінки) // Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». – М, 1996

¹² Хорни К. Введение в женскую психологию. – М., 2000. – 420 с.

¹³ Ідентичність як соціокультурний феномен / Соціокультурні ідентичності і практики / Під ред. А.Ручки. – К., – С.11.

- ¹⁴ Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М., 1995. – С.281.
- ¹⁵ Ідентичність як соціокультурний феномен / Соціокультурні ідентичності і практики / Під ред. А.Ручки. – К., – С.11.
- ¹⁶ Сорокин П. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений. – СПб., 2000. – С.704.
- ¹⁷ Під індивідуалізацією ми розуміємо соціокультурний процес, внаслідок якого цінності, переконання, настанови та норми поведінки стають предметом особистого вибору людини, позбавляються впливу традицій.
- ¹⁸ Дашкова Т. Трансформация женских образов на страницах советских журналов 1920–1930-х годов // www.a-z.ru/women_cd1/html/dashkova.htm
- ¹⁹ Бородин А., Бородин Д. Баба или товарищ? Идеал новой советской женщины в 20-х–30-х годах // Женские и гендерные исследования в Тверском государственном университете / Успенская, В.И. (ред.). – Тверь, 2000.
- ²⁰ Водотика С.В. Історична наука УСРР 1920–х років: соціополітичні, науково-організаційні та концептуальні основи функціонування. Дис...докт.іст.наук. – К., 2001. – С.68.
- ²¹ Там само. – С. 68.
- ²² Там само. – С.110.
- ²³ Касьянов Г.В. «Диктатура пролетариату» і наукова інтелігенція: Україна, 1920-ті роки // Вісн. АН України. – 1992. – №6.; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920–30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.
- ²⁴ Водотика С.В. Історична наука УСРР 1920-х років... – С.110.
- ²⁵ К вопросу о «профессорской культуре» России XIX – начала XX веков // Отечественная культура и историческая наука XVIII–XX веков.: Сб.ст. – Брянск, 1996.
- ²⁶ Кобченко К. Київські вищі жіночі курси в контексті боротьби за освіту жінок в Україні (1878–1920) / Дис...канд.іст.наук. – К., 2004. – С.118.
- ²⁷ Щукин В.Г. Культурный мир русского западника // Вопросы философии. – 1992. – №5
- ²⁸ Барри Дж., Флиттерман-Льюис С. Текстуальные стратегии: политика художественного производства // Гендерная теория и искусство. Антология: 1970–2000 / Пер. с англ.; под ред. Л.М.Бредихиной. – М., 2005. – С. 157
- ²⁹ Див.: Eugenija Juto. Род имен существительных в названиях профессий // <http://hrcak.srce.hr/file/26317>
- ³⁰ Экспорт В. Женщина и креативность Размышления на тему // Гендерная теория и искусство... – С. 117
- ³¹ Бурдые П. Социология политики. – М., 1993. – С.227.
- ³² Там само. – С.231.
- ³³ Воронов В.І. Родина Лазаревських у контексті вітчизняного історико-культурного процесу / Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки: Міжвуз.зб.наук.праць. – Дніпропетровськ, 2000 – С.183–184.
- ³⁴ Історія м. Конотопа /Конотоп від сивої давнини до сьогодення // <http://www.grad.konotop.net/history.htm>.

- ³⁵ Kellogg A. Josselson's Pathways to Identity In Women // www.uiowa.edu/~epls/faculty/pascarel/papers/kellogg.pdf. – P.2.
- ³⁶ Josselson R. Finding Herself. Pathways to Identity Development in Women. San Francisco–London, 1987. P.27.
- ³⁷ Там само.
- ³⁸ Лист М.С.Грушевського до К.М.Грушевської від 21 червня 1926 р. // Матяш І.Б. Катерина Грушевська: життя і діяльність – К., 2004. – С. 199.
- ³⁹ Там само. – С. 199.
- ⁴⁰ Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С.Грушевського (1924–1930-ті рр.). – К., 1999. – С.82.
- ⁴¹ Там само. – С. 83.
- ⁴² ІР НБУВ. – ф.1. – Спр.№685503. Щоденник Катерини Лазаревської (1986–1899).
- ⁴³ Нохлин Л. Почему не было великих художниц? Гендерная теория и искусство... – С.37.
- ⁴⁴ Там само. – С.44.
- ⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.12. – Спр.№7372. Особова справа О.М.Степанишиної. – Арк. 5.
- ⁴⁶ Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С.Грушевського (1924–1930 рр.) – К., 1999. – С.153.
- ⁴⁷ Там само. – С. 153.
- ⁴⁸ НА ПУ НАНУ. – Оп. 3. – Спр. 170. – Од.озд. №9. Особова справа О.М.Степанишиної. – Арк. 7.
- ⁴⁹ ІР НБУВ. – Ф.170. – Спр. № 387. Лист Н.Ю.Мірзи–Авакянц до М.М.Грінченко від 17.07.1927 р.. – Арк. 1–2.
- ⁵⁰ Там само. – Арк.1.
- ⁵¹ Там само. – Арк. 1–1 зв.
- ⁵² Там само. – Арк. 1 зв.
- ⁵³ Там само. – Арк. 2
- ⁵⁴ Там само. – Арк. 1 зв.–2.
- ⁵⁵ У 1920–1925 рр. О.Д.Багалій працювала на кафедрі російської історії Харківського ІНО. В 1925 р., по закінченні аспірантури, отримала посаду наукового співробітника Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури під керівництвом Д.І.Багалія, а також виконувала обов'язки секретаря історично секції. У 1930–1934 рр. була нештатним співробітником Комісії для вивчення соціально-економічної історії України XVIII–XIX ст. в зв'язку з історією революційної боротьби.
- ⁵⁶ ЦДАМЛМ. – Ф.542. – оп.1. – Спр. №106. Лист О.Д.Багалій–Татарінової до Н.Д.Полонської–Василенко від 24.02.1934 р.. – Арк.49.
- ⁵⁷ У листі до Н.Д.Полонської–Василенко від 30.09.1930 р. О.Д.Багалій–Татарінова звертається із проханням «фамилию напишите Багалій Ольга, а не двойную, т.к. я окончателью перешла на одну фамилию – это мне удобнее, чтобы не было путаницы» // ЦДАМЛМ. – Ф.542. – оп.1.– Спр.№106. – Арк.16.
- ⁵⁸ ЦДАМЛМ. – Ф.542. – оп.1. – Спр. №106. Лист О.Д.Багалій–Татарінової до Н.Д.Полонської–Василенко від 24.02.1934 р.. – Арк.49.

⁵⁹ Богдашина О., Верба І. Листи Н.Д.Полонської-Василенко до О.Д.Багалій-Татарінової // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Том 3. – К., 1999.

⁶⁰ Насправді листування між О.Д.Багалій-Татаріноюю та Н.Д.Полонською-Василенко розпочалося набагато раніше, про що можна переконаватися хоча б з того факту, що перші листи Ольги Дмитрівни датуються літніми місяцями 1926 р. Втім, у листах Полонської-Василенко знаходимо відповідь на питання щодо такого неспівпадіння. Справа в тому, що незабаром після смерті академіка Д.І.Багалія, Наталія Дмитрівна звернулася до О.Багалій-Татарінової із проханням як «слишком личные и касающиеся живых людей» // Богдашина О., Верба І. Листи Н.Д.Полонської-Василенко... – С. 510.

⁶¹ Див.: Белунова Н.И. Дружеское письмо творческой интеллигенции как эпистолярный жанр // Филологические науки. – 2000. – №5.; Її ж. Дружеские письма творческой интеллигенции конца XIX – XX в. Жанр и текст писем. – СПб., 2000.

⁶² Богдашина О., Верба І. Листи Н.Д.Полонської-Василенко ... – С. 512.

⁶³ ЦДАМЛМ. – Ф.542. – оп.1. – Спр. №106. Лист О.Д.Багалій-Татарінової до Н.Д.Полонської-Василенко від 25.02.1932 р. – Арк. 30.

⁶⁴ ЦДАМЛМ. – Ф.542. – оп.1. – Спр. №106. Лист О.Д.Багалій-Татарінової до Н.Д.Полонської-Василенко від 31.05.1931 р. – Арк. 20.

⁶⁵ ЦДАМЛМ. – Ф.542. – оп.1. – Спр. №106. Лист О.Д.Багалій-Татарінової до Н.Д.Полонської-Василенко від 16.10.1934 р. – Арк. 51–53.

⁶⁶ Там само. – Арк. 52 зв.

⁶⁷ Josselson R. Finding Herself. Pathways to Identity Development in Women. San Francisco–London, 1987. pp. 1–9.